

### Inhoud

De ik-persoon, een jongetje van een jaar of negen, woont bij zijn grootouders in een groot, doorgezakt huis op het Vlaamse platteland. Het huis verbergt de familiegeheimen: op zolder in kisten met kleren van gestorven familieleden en in een vitrinekast met portretten van de doden. De grootmoeder beheert de vitrinekast met de foto's als 'de averechtse baker van haar ras. Ze zou de doden niet zomaar laten verdwijnen.' (p. 7-8). Elke week stoft ze ze af, ordent de verzameling opnieuw en vertelt haar kleinkind, dat haar moet helpen, over het leven van de gestorvenen en vooral over de doodsoorzaken. De grootmoeder is naaister en de ik-persoon vergezelt haar ook als ze stoffen gaat inkopen bij Maurice. Uit het gesprek van beide volwassenen blijkt dat ze gezamenlijke en droevige herinneringen hebben aan de oorlog. Voor de grootmoeder is dat de herinnering aan Marcel, haar jongste broer, die in Duitse dienst aan het oostfront gesneuveld is.

In huis woont ook Stella, een verre achternicht die werkt als dienstmeid, met wie de ik-persoon een goede verstandhouding heeft.

Een van de belangrijkste klanten van de grootmoeder is Juffrouw Veegaete, een weelderig gebouwde schooljuffrouw. De ik-persoon zit in haar klas en is heimelijk verliefd op haar. In de klas probeert hij onder haar rokken te kijken en ook tijdens het passen zorgt hij dat hij in de buurt is.

De grootvader, een Eggermont, is van eenvoudiger komaf dan de grootmoeder, een Ornelis. Dat blijkt ook uit hun tuinen. De grootvader heeft een moestuin, de grootmoeder een siertuin. Beiden proberen de ik-persoon voor hun specialiteit te winnen, maar uiteindelijk kiest deze voor een eigen tuintje.

Bij het bezoek aan de de ik-persoon met de grootvader en de grootmoeder aan het doodzieke familielid Cyriel, wordt duidelijk dat deze Überscharführer is geweest in de SS. De ik-persoon ziet dat de grootmoeder een pakket oude papieren krijgt van Cyriel. Later blijkt dat dit brieven zijn die Marcel in de oorlog

aan Cyriel heeft geschreven. Er wordt een groepsportret gemaakt tijdens het bezoek en een week of zes later wordt dit bijgezet in de vitrine: Cyriel is overleden en met 'Vlaamse eer' begraven. Zonder dat iemand het merkt weet de ik-persoon een van de brieven weg te nemen. Op de envelop staat een mooie vogel (een Duitse adelaar) die hij aan juffrouw Veegaete zou kunnen laten zien.

Op een avond leest de grootmoeder de grootvader alle brieven van Marcel voor. De ik-persoon luistert stiekem aan de deur. Hij kan niet alles verstaan en begrijpt ook de draagwijdte van het voorgelezen niet helemaal. Andere geheimen van de ik-persoon zijn de kleren, boeken en schriften van Marcel in een kist op zolder. Die bekijkt hij steeds weer.

Als de grootmoeder de jurk van de juffrouw wegbrengt, gaat de ik-persoon mee. Haar huis staat aan de rand van het dorp, naast de school. Ze woont er samen met haar pafferige broer Norbert, die onderwijzer is in de hoogste klassen en een oudere zus Louise, die de huishouding doet. Volgend schooljaar zal de ik-persoon de klas van de juffrouw verlaten en bij meester Norbert in de klas komen; hij haat hem nu al. Uit de gesprekken blijkt dat ook Norbert gediend heeft in het Duitse leger, maar hij is duidelijk minder dapper en principieel geweest dan Marcel.

Op de plechtige laatste schooldag, die in het teken van dieren zal staan, neemt de ik-persoon de envelop (met brief) mee waarop de vogel staat: die zal de juffrouw mooi vinden. De vogel heeft ook iets in zijn poten (een swastika= hakenkruis). De juffrouw stopt de envelop weg als de pastoor binnenkomt. De ik-persoon krijgt hem niet terug, maar hij ziet wel dat zij de brief leest die in de envelop zit. Ontgoocheld gaat hij naar huis. Later blijkt dat Stella de brief onderschept heeft, toen de juffrouw hem terugbracht. Ze geeft hem terug aan de ik-persoon. De grootmoeder weet dus van niets, maar de ik-persoon biecht het op en wil de brief teruggeven. Ze reageert afwerend en pakt de envelop niet aan. De ik-persoon trekt zich verward terug op zolder, het domein van hem en Marcel. Later komt ze bij hem op zolder om het goed te maken. Hij mag de brief houden en hij belooft dat hij later samen met haar Marcells graf zal bezoeken. De grootmoeder vertelt dan ook het een en ander over het dubieuze gedrag van Juffrouw Veegaete in en na de oorlog.

Later op de dag leest de ik-persoon de hele brief die Marcel op

28 augustus 1943 schreef. Samen met een patroon en een hemd van Marcel stopt hij de brief in een trommel die hij begraaft in zijn eigen tuin.

#### Karakteristiek

*Marcel* is opgebouwd uit acht genummerde hoofdstukken, verdeeld in fragmenten die door een \* van elkaar gescheiden zijn. Er is geen duidelijke verhaallijn, je zou eerder kunnen spreken van een *scénische compositie*, die ook duidelijk zichtbaar is in de fragmentarische lay-out. Er is daardoor nauwelijks sprake van een spanningsopbouw, al zijn er wel een paar vragen die de lezer door het hoofd spelen. De belangrijkste is: hoe was het lot van Marcel? Dat is ook de vraag die de ik-persoon bezighoudt. Die vraag wordt aan het eind van het boek beantwoord.

Het boek heet *Marcel*, daarom is het opmerkelijk dat die naam pas na tien bladzijden valt. En dan weet de lezer eigenlijk nog niets, alleen dat hij de jongste broer is van de grootmoeder. Geleidelijk komt de naam vaker voor en aan het eind van de roman is Marcel prominent in het verhaal aanwezig. De lezer heeft de ervaring van een puzzelaar: elke keer komt er een stukje bij, soms duurt het even voordat het helemaal goed ligt, maar aan het eind is de afbeelding compleet. Dat geldt althans voor Marcel. Er zijn andere vragen die bij de lezer kunnen opkomen, zoals: komt er een bijzondere verhouding tot stand tussen de ik-persoon en Stella? Maar die vraag wordt niet beantwoord. Intrigerender nog is de 'spanningsvraag' naar de relatie tussen de ik-persoon en juffrouw Veegaete. Aan het eind van het boek weet de lezer dat daar niets van komt door het verraad van de juffrouw.

Heel bijzonder is het *vertelperspectief*. Ogenscheinlijk is het een eenvoudig ik-verhaal: een kind van een jaar of negen is de focalisator. Zo'n focalisatie hebben meer schrijvers toegepast, onder andere Jona Oberski in *Kinderjaren*. Het effect is duidelijk. De lezer identificeert zich met de 'ik', die niet precies weet wie wie is, als hij verhalen hoort en ook niet helemaal kan duiden wat hij hoort. Daarin zit een verschil met de lezer, die de draagwijdte van bepaalde opmerkingen wel begrijpt en die inziet wat sommige personen op hun kerfstok hebben.

Tot zover is er geen verschil met een auteur als Oberski, maar bij

nauwkeuriger lezen blijkt dat Mortier ook af en toe de volwasen 'ik' aan het woord laat, op een onnadrukkelijke wijze. De 'ik' beschrijft gevoelens of trekt dan conclusies die niet passen bij een negenjarige.

Bovendien is de vertelwijze, de beeldspraak, niet die van een negenjarige, maar van een zeer taalvaardige volwassene: 'Het huis was een tijdelijke uitbreiding van de hemel wegens plaatsgebrek.' Dat staat op pagina 8, als voor het eerst de vitrinekast met portretten van overleden beschreven wordt.

Toch suggereert Mortier dat we voortdurend meekijken met de kleine jongen, die overigens aanvankelijk niet als een hoofdpersoon in het verhaal aanwezig is, maar meer als een kleine waarnemer aan de zijlijn.

Het verhaal speelt in de jaren zeventig, maar er zijn eigenlijk twee *tijdlagen*. Ook over de oorlogsperiode en een enkele keer over de periode daarvoor gaat het verhaal, en wel op een andere manier dan met gewone flashbacks. Verhaallijnen en -verleden zijn als het ware vervlochten. Dat komt overeen met de grootmoeder, die nog steeds in twee 'tijdlagen' leeft.

Een van de meest opvallende aspecten van de roman is het *taalgebruik*. De beeldspraak is overdadig en verrassend origineel, maar wel in combinatie met eenvoudige zinsbouw en woordkeus. De eerste zinnen zetten al de toon. Het gaat om een heel gewone beschrijving van het huis, maar met een paar woorden (een kromme ruggengraat; beschonken) wordt het huis gepersonifieerd tot een levend wezen:

Het huis leek op alle andere in de straat: ierwat scheefgezakt na twee eeuwen bewoning, stormwind en oorlog. Boven de haag liep een kromme ruggengraat van pannen tussen twee schouwen. De ramen zaten min of meer beschonken in de gevels en naast de deurpost hingen een paar klompen beplant met petunia's.

Vaak hebben de metaforen een ironiserend karakter. Een type-*ring* van Stella eindigt op pagina 17 als volgt:

Op haar neus rustte meestal een boos kijkende uilenbril, stukken humeuriger dan zichzelf.

En over het nuffige nichtje van juffrouw Veegaete zegt de auteur:

Linda'tje zei niets, maar beperkte zich tot het uitstralen van een aureool van eigendunk. (p. 103)

Soms is de humor grimmiger, zoals in de beschrijving van Soeur Marie-Cécile, die door de vader van de ik-persoon in boosheid getypeerd wordt als 'een panlat met een pij aan'. (p. 21). Even verder staat er:

Ze had zich verijnd in fluisteren, in muisstil femelen, een anemisch knaagdier des Heeren. (p. 22)

Opvallend is de natuurlijkheid waarmee Mortier het jargon gebruikt van de kleermakers. Als de grootmoeder met juffrouw Veegaete overlegt over het maken van een nieuwe jurk, noteert de auteur:

'Dat trekken we hier wat in,' hoorde ik haar mompelen. 'We zullen dat voeren, die stof verdraagt dat wel.' 'Met verstand gemaakt is een plissé een juweel.' 'Als ik een plat stuk op de schouders leg, kunnen we 't laten fronsen.' (p. 39)

#### Interpretatie

*Marcel* is gebouwd op thematische tegenstellingen: leven en dood, schuld en onschuld, hemel en aarde, heden en verleden, buitenkant en binnenkant. Maar ook op verhaalniveau zijn er tegenstellingen: tussen de familie van de grootmoeder (Ornelis) en die van de grootvader (Eggermont), tussen de principiële flaminganten en de berekenende meelopers, de Frans sprekende Brusselaars en de Vlamingen. Al die tegenstellingen zijn niet uitvoerig uitgewerkt, maar worden in beeld gebracht in verhaalfragmenten, in scènes. Soms is er niet meer dan een aanduiding in een beeld: 'De kelder bewaarde, de zolder vergat.' (p. 7). Het blijvende conflict tussen de Ornelissen en de Eggermonts wordt in beeld gebracht tijdens een maaltijd in de tuin.

's Zomers klotsten rond de lange tafel in de boomgaard beïde families ongemakkelijk tegen elkaar op. Vingers schoten de hoogte in, vuisten bonkten op het tafelblad. De Ornelissen kruisten de armen en klemde de kaken op elkaar. Onder tafel plantten de hakken van hun schoenen zich van ergernis in de aarde. De Eggermonts stampvoetten en stootten om de haverklap met hun knieën tegen de onderkant van het blad. In hun ogen smeulde de gloed van het grote gelijk. Achter hun ruggen verschoven glasbergen van illusies en mislukkingen. [...] Schotels en glazen slingeren zich als een breuklijn

tussen twee continenten over het geruite kleed van het ene tafeleind naar het andere. Aan het hoofd zit de grootmoeder, donker en gesloten als de bomen in haar tuin, tussen de beide kampen in. (p. 50)

In de grote tuin hebben de grootvader en de grootmoeder ook elk hun eigen afdeling. In de siertuin van de grootmoeder staan rozen, dahlia's en Kaapse hyacinten, de grootvader verbouwt 'patatten'.

Centrale figuur in de roman is de grootmoeder, steeds met het afstandscheppende lidwoord 'de' ervoor. Zij heerst over de families Ornelis en Eggermont, maar ze heerst ook over de doden in de portretgalerij. Vier keer per maand is het 'Allerzielen', zij brengt ze tot leven voor de ik-figuur met haar verhalen en geeft ze regelmatig een andere plek. Dat kan een promotie zijn of een degradatie, dicht bij het Mariabeeld of de IJzertoren of er verder vanaf. Het verleden, en met name het oorlogsverleden, is voor haar niet voorbij. Vooral de beelden van haar jongste broer Marcel zetten zich vast in de geest van de ik-figuur. Iedereen zegt dat hij op Marcel lijkt. Hij gaat zich steeds meer met hem identificeren, of beter: Marcel wordt een soort vaderfiguur. Opvallend is dat de echte vader (en moeder) van de ik-figuur nagenoeg ontbreken in het verhaal; hij woont bij zijn grootouders. De grootmoeder is overigens geen blinde idealiste, maar een pragmatische vrouw. Ze is voorkomend tegenover ieder die klant is, zelfs tegenover de juffrouw, die een kwalijke rol gespeeld heeft tegenover Marcel. Ze houdt de ik-persoon voor:

'En tegen de juffrouw, of tegen gelijk welke cliënt, houdt gij uw mond. Een mens moet met iets zijn brood verdienen.' (p. 137)

Marcel rust anoniem ergens in de Russische aarde. Hij was geen meeloper en in de ogen van de grootmoeder zeker geen collaborateur. Hij heeft de Vlaamse zaak willen dienen door te strijden tegen het verfoeilijke bolsjewisme, maar een nazi was hij niet, want hij heeft nooit de eed aan 'De Snor' (Hitler) willen afleggen. Toen hij dat weigerde, werd hij in Duitse ogen zelfs verdacht en moest voor straf naar de voorste linies van het oostfront.

De ik-figuur leeft in het heden, maar hij wordt gevoed door verhalen uit het verleden. Andere kinderen spelen nauwelijks een rol, evenmin als zijn ouders. Hij is nieuwsgierig, daarom verbergt hij zich onopvallend tussen kleren of onder de tafel om gesprekken tussen volwassenen te volgen. Hij sluipt zijn bed uit om aan de deur te luisteren, als zijn grootouders 's avonds zitten te praten. Argeloos is hij ook, wanneer hij bijvoorbeeld de brief van Marcel meeneemt op de laatste dag van het schooljaar die in het teken zal staan van bijzondere dieren. Hij weet niet dat de adelaar met het hakenkruis in zijn klauwen op de envelop verwijst naar een periode waarover gezwegen wordt door alle dorpelingen. De leeftijd van de ik-persoon wordt niet genoemd, maar hij moet een jaar of negen zijn, een 'pre-puber'. De *ontwikkende seksualiteit* komt naar voren in de beschrijving van de manier waarop hij naar juffrouw Veegaete kijkt en over haar mollige lichaam fantaseert. Zij is voor hem een soort oerbeeld van de vrouw. De grootmoeder ziet in hem degene die in de voetsporen van Marcel moet treden en goedmaken wat met Marcel voor de familie Ornelis verloren is gegaan. Als de doodzieke Cyriel tegen de ik-persoon zegt: 'Ge gaat toch ook een goede Vlaming worden?' (p. 80), antwoordt de grootmoeder bevestigend.

Juffrouw Veegaete is een collaborateur zoals zovelen in het dorp: tijdens de oorlog organiseerde ze Kulturabenden. Maar ze is op tijd verdwenen en daardoor haar straf ontlopen, terwijl latere geschoolden als de grootvader na de oorlog in een kamp hebben gezeten. Andere collaborateurs ontliepen hun straf door vlak voor het eind van de oorlog 'goede burger' te worden of 'verzetsheld'.

De ik-persoon adoreert de juffrouw, maar zij verraaft hem door de brief aan de grootmoeder te (willen) overhandigen. Gelukkig voor de ik-persoon weet Stella dat te voorkomen. De juffrouw heeft ook Marcel 'verraden' door bij de herdenkingsdienst voor hem weg te blijven. Dat is nog een parallel tussen Marcel en de 'ik'.

Marcel gaat over het grote zwijgen na de Tweede Wereldoorlog, over collaboratie, over schuld, over verloren eer en over schaamte daarover. Alle dorpelingen weten wat er gebeurd is, maar zwijgen. En gelijkgezinden verwijzen alleen in vage be-

woordingen naar het verleden. Het slot van het boek, als de ik-persoon de brief van Marcel begraaft, kun je dan ook alleen lezen als een eerherstel voor in ieder geval die ene Vlaming. Daarmee heeft de ik-persoon in feite voldaan aan de wens van zijn grootmoeder.

### Kritiek

Over het debuut van Mortier zijn de critici lyrisch, slechts een enkeling weet een negatief punt naar voren te brengen en dan nog vaak op verontschuldigende toon. Koppen en slotzinnen spreken van 'opmerkelijk debuut', 'Erwin Mortier neemt met een een prominente plaats in de hedendaagse literatuur in', 'schitterend debuut', 'een zeldzaam goed debuut'. En deze eensgezindheid onder Nederlandse literaire critici is eveneens opmerkelijk...

Lucas Vanclooster: 'Al op de eerste bladzijde verrast de jonge Vlaamse auteur Erwin Mortier (Nevele, 1965) met een filmische beschrijving van een oud huis, een landschap, [...] 140 bladzijden lang houdt hij de belofte vol. *Marcel* is een knappe kleine roman, in onmodieus rijk Nederlands tot een verrassende en aangrijpende plot gecomponeerd, vol nostalgie, bittere Vlaamse collaboratiegeschiedenis en hilarische humor.' (*De Standaard*, 25 februari 1999)

Jeroen Vullings: '*Marcel* maakt de indruk in één adem geschreven te zijn. Toch is de roman knap gedoseerd en gecomponeerd. De beheersing en terughoudendheid op dat vlak compenseert hij door stilistisch ferm uit te pakken, meestal met kunstige metaforen. [...] Mede daardoor slaagt Mortier erin om over een loodzwaar onderwerp een trefzeker, lucide verhaal te schrijven.' (*Vrij Nederland*, 27 februari 1999)

Ingrid Hoogervorst: 'Een prachtig debuut deze kleine roman *'Marcel'*, waarin de schrijver toont hoe lang en diep ooit gemaakte keuzes doorwerken in het dagelijks leven. Mortier kent de kracht van het weglaten, het suggestieve en heeft een geheel eigen beeldtaal, die zijn roman een schitterende transparantie en lichtheid geeft.'

(*De Telegraaf*, 19 maart 1999)